

KORKUT ATA TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI DERGİSİ
Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi
The Journal of International Turkish Language & Literature Research

Sayı/Issue 9 (Aralık/December 2022), s. 590-602.
Geliş Tarihi-Received: 04.12.2022
Kabul Tarihi-Accepted: 21.12.2022
Araştırma Makalesi-Research Article
ISSN: 2687-5675
DOI: 10.51531/korkutataturkiyat.1214216

İkdü'l-Cumân fî Tārîhi Ehli'z-Zamân Kitabında Geçen Arapça Şiirlerde Türk Etnonimi

The Ethnonym Turk in the Book İkdü'l-Cumân fî Tārîhi Ehli'z-Zamân

Çetin PEKACAR*
Engy EL-SAWAH**

Öz

İkdü'l-Cumân fî Tārîhi Ehli'z-Zamân; Hanefî fakîhi, tarihçi, hadis ve dil âlimi Bedreddin el-Aynî'nin (ö. 855/1451) Hz. Adem'den başlayarak 850 (1446) yılına kadar olan hadiseleri umumi tarih niteliğinde kaleme aldığı Arapça yazılmış geniş hacimli bir tarih kitabıdır. Memlûk döneminde yazılan ve kısaca İkdü'l-Cumân adıyla bilinen eserin birkaç nüshası vardır. Kimi nüshaları 23, kimileri ise 36 ciltten oluşmaktadır. Bu çalışmada Veliyyüddin nüshası esas alınmıştır. Veliyyüddin nüshası 23 cilt hacminde olup ciltlerin sayfa sayısı 280'den 860'a kadar çıkabilmektedir.

Bu çalışmada İkdü'l-Cumân'daki Arapça şiir parçalarında geçen Türk etnonimini ifade eden "Türk, Etrâk, Türkî, Türkiyye" gibi kelimeler ele alınmıştır. Memlûk hâkimiyeti altında, hem Türkçeye hem de Arapçaya hâkim olan bir yazar tarafından yazılan eser, Mısır'ın Türklerin hâkimiyeti altında bulunduğu dönemleri de kapsadığından içinde Türklerle ilgili çok sayıda bilgi ve Türkçe ibare vardır. Diğer Türkçe ibare ve bilgiler bir yana bırakıldığında, el yazmasının tamamında Türk etnonimini ifade eden toplam 1028 kelime tespit edilmiştir. Tespit edilen kelimelerin 20'si şiir parçalarında geçmektedir. Çalışmamızda sadece şiir parçalarında geçen Türk etnonimini ifade eden kelimeler tespit edilmiş ve bunların kullanıldığı anlam ve bağlamlar değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: İkdü'l-Cumân Fî Tārîhi Ehli'z-Zamân, Bedreddin el-Aynî, Arapça şiir, Türk etnonimi.

Abstract

İkdü'l-Cumân is a large-volume history book written in Arabic during the Mamluk period. In the book, the events starting from Prophet Adam until the year 850 are described. The book was written by Hanafi jurist, historian, hadith and language scholar Bedreddin el-Aynî'nin (Death 855/1451). The work has several manuscripts. Some manuscripts of the work consist of 23 volumes, while others consist of 36 volumes. In this study, the copy of Veliyyüddin was taken as a basis. The Veliyyüddin copy has a volume of 23 volumes and the number of pages in the volumes can range from 280 to 860. In this study, words such as "Turk, Etrâk, Turkî,

* Prof. Dr., Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, e-posta: cetin.pekacar@hbv.edu.tr, ORCID: 0000-0001-9059-7397.

** Doktora Öğrencisi, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Mısır Arap Cumhuriyeti, Ain Shams Üniversitesi, Diller Fakültesinde Asistan, e-posta: engy.elsawah@hotmail.com, ORCID: 0000-0002-6532-2866.

Türkiye", which express the Turkish ethnonym in the Arabic poetry pieces in 'İkdü'l-Cumân, are discussed. Written by a writer who was fluent in both Turkish and Arabic under the Mamluk domination, the work includes many information and Turkish phrases about the Turks, as it covers the periods when Egypt was under the domination of the Turks. Leaving other Turkish phrases and information aside, a total of 1028 words expressing the ethnonym Turk were identified throughout the manuscript. 20 of the detected words are in the pieces of poetry. In our study, only the words expressing the ethnonym Turk in the pieces of poetry were determined and the meanings and contexts in which they were used were evaluated.

Keywords: İkdü'l-Cumân Fî Târîhi Ehli'z-Zamân, Bedreddin el-Aynî, Arabic poetry, the ethnonym Turk.

Giriş

Bu çalışmada Bedreddin el-Aynî'nin 'İkdü'l-Cumân Fî Târîhi Ehli'z-Zamân adlı Arapça tarih kitabındaki manzum parçalarda geçen Türk etnonimini ifade eden Türk, Etrāk, Türki, Türkiyye gibi kelimeleri tespit etmek, bunların hangi anlam ve bağlamlarda kullanıldığını belirlemek ve bu sayede Türk tarihine ve kültürüne katkıda bulunmak amaçlanmaktadır.

'İkdü'l-Cumân kitabının birkaç nüshası vardır. Kimi nüshaları 23, kimileri ise 36 ciltten oluşmaktadır. Bu çalışmada Veliyyüddin nüshası esas alınmıştır. Veliyyüddin nüshası 23 cilt hacminde olup ciltlerin sayfa sayısı 280'den 860'a kadar çıkabilmektedir. Mısır'da bu eserin Eyyübî ve Memlûkî dönemlerini anlatan son ciltlerinin neşri yapılmıştır. Türkiye'de ise bazı bölümler, 1725 yılında 30'dan fazla kişiden teşkil edilen bir heyet tarafından III. Ahmet adına Osmanlıcaya el yazısıyla çevirilmiştir.

Memlûk hâkimiyeti altında, hem Türkçeye hem de Arapçaya hâkim olan bir yazar tarafından yazılan "*İkdü'l-Cumân fî Târîhi Ehli'z-Zamân*" adlı eser, Türklerin hâkimiyeti altında bulunan dönemleri de kapsadığından içinde Türklerle ilgili çok sayıda bilgi ve Türkçe ibare vardır. Bu çalışmada sadece eserde yer alan şiir parçalarında geçen Türk etnonimi ele alınmıştır. Eser üzerinde günümüze kadar yapılan çalışmalarda bu konunun ele alınmadığı görülmüştür. Dolayısıyla bu çalışmanın alana katkı sağlayacağı, yeni çalışmaların yapılmasına zemin hazırlayacağı için büyük önem taşıdığı değerlendirilmektedir.

Bu çalışmada veri toplama tekniği olarak doküman taraması (belge tarama) tekniği kullanılmıştır. Taramanın sonucunda, Türkleri ifade eden söz konusu verileri içeren şiir parçalarının geçtiği cilt, sayfa ve satır numaraları ile orijinal yazısı resim olarak verilmiş, matbu Arap harflerle de yazılıp Türkçeye çevirilmiştir. Şiirlerden sadece Türk etnonimini ifade eden *Türk*, *etrāk*, *Türki*, *Türkiyye* gibi kelimeleri içeren mısralar yazılmıştır. Eserde geçen Tatar etnonimi ile bazı yerlerde Türkler, bazı yerlerde ise Moğollar kast edilmiştir. İster Türkleri, isterse Moğolları karşılansın, Tatar etnonimi bu çalışmanın dışında tutulmuştur.

Bedreddin el-Aynî'nin Hayatı ve Eserleri

Bedreddin el-Aynî adıyla tanınan yazarın tam künyesi Koçkuzu'ya göre Ebü Muhammed (Ebü's-Senâ) Bedreddin Mahmûd ibn Ahmed ibn Mûsâ ibn Ahmed el-Aynî' (1991, s. 271); İmân Ömer Şükrî'ye göre ise Bedreddin Ebü Muhammed Mahmûd ibn Ahmed ibn Mûsâ ibn Ahmed el-Huseyinî ibn Yûsuf ibn Mahmûd'dur (2002, s. 17). Bedreddin el-Aynî, Memlûk dönemi ilim hareketinin önemli temsilcilerindendir. Koçkuzu'nun belirttiği üzere 1361 yılında Ayıntab'da doğan el-Aynî (1991, s. 271), ömrünün büyük bir bölümünü Çerkez Memlûkleri döneminde geçirmiştir.

İlme değer veren bir ortamda büyüyen el-Aynî henüz 9 yaşındayken kadı olan babasından ve başka hocalardan fıkıh öğrenmiştir. Gençlik çağına gelince Ayıntab'ın farklı medreselerinde fıkıh, hadis ve dil dersleri almıştır (Şükrî, 2002, s. 17). İbn Tağrıberdî'den aktaran Amin'in belirttiği üzere Ayıntab'da doğup büyüyen, Mısır'da yaşayıp ölen Bedreddin el-Aynî, Hanefî fakihî, tarihçi, hadis ve dil âlimidir. Esmer tenli, kısa boylu, sakallı, Türkçeyi iyi derecede bilen, el yazısı güzel, hızlı bir şekilde yazabilen bir âlimdir. Arapça ve Türkçeye hâkim olan el-Aynî, 8 yaşına gelmeden hafız olmuştur. Ayrıca 19 yaşındayken ilk eseri olan "Melâh el-Arvâh" kitabını yazmıştır. Mahmud'a göre el-Aynî'nin küçük yaşına rağmen elde ettiği başarı dikkat çekicidir. Zira henüz 22 yaşında olan el-Aynî, yaşlılarından iki veya dört kat daha fazla tahsil görmüştür (Amin, 2010, s. 19).

El-Aynî meslek hayatı boyunca farklı yerlerde çalışmış ve farklı görevler üstlenmiştir. el-Aynî, erken yaşta babasının yerine kadılık yapmıştır. Ayrıca Ayıntab'ın farklı medreselerinde müderrislik yapmıştır. Kahire'ye gittikten bir süre sonra el-Aynî, orada bilim sahasında adını duyurmaya başlamış ve yöneticiler nezdinde itibar kazanarak farklı görevlere getirilmiştir. Şükrî'nin belirttiği gibi Berkûkiyye Medresesinde bir süre öğretmenlik yapmış, sonra Emîr Çerkez el-Halîlî'nin emriyle görevinden alınmıştır (2002, s. 19). el-Aynî, el-Melikü'z-Zahir Berkûk tarafından tarihçi Makrizî'nin yerine Kahire muhtesibliğine tayin edilmiştir. Bu görevinden birkaç defa alınan ve tekrar tayin edilen el-Aynî H. 803'te el-Melikü'n-Nâşır tarafından daha çok Memlûk sultanlarının kurmuş olduğu vakıfların idaresiyle görevli bir kurum olan nâzirü'l-ahbaslîğa (evkaf nazırlığı) getirilmiştir. Bu zamanlarda Mahmûdiyye Medresesinde fıkıh okutmaya başlamıştır. Sultan el-Melikü'l-Müeyyed tahta çıktığında evkaf nâzirliğinden alınmış ve bir süre sonra bu göreve tekrar getirilmiştir. Sultan el-Mü'yyed'in Küçük Asya elçisi olarak da çalışmıştır (Koçkuzu, 2004, s. 271).

El-Aynî; üstlendiği müderrislik, muhtesiblik, evkaf nazırlığı, elçilik ve kadılık görevlerinin yanında Kur'an, hadis, fıkıh, dil ve tarih alanlarında Türkçe ve Arapça onlarca değerli eser yazmıştır. El-Aynî'nin Arapça şiir ve vaaz kitapları ile birkaç Türkçe eseri olduğu da bilinmektedir (Şükrî, 2002, s. 24). Türkçe eserlerinin arasında şunlar vardır: Hanefî fakihî Kudûrî'nin *el-Muhtaşar* adlı eserinin Türkçeye çevirisi, *Târîhu'l-ekâsire* (İran hükümdarlarının biyografilerine dair eser) (Koçkuzu, 1991, s. 272).

İkdü'l-Cumân Fî Târîhi Ehli'z-Zamân Kitabı

Adı "İnsanlık Tarihinde İnci Dizisi" anlamına gelen ve "Târîhu'l-Badri" veya "Târîhu'l-Aynî" adıyla bilinen 'İkd-ül-Cümân fî Târîh-i ehl-i ez-Zamân genel tarih kitabıdır ve Bedreddin el-Aynî'nin en önemli eserlerinden biridir. el-Aynî, bu kitabı gençlik çağındayken yazmaya başladığını belirtmiştir. Bu kitabın tam olarak ne zaman yazılmaya başlandığı belirsizse de H. 850 yılında (yazarın vefatından 5 yıl önce) tamamlandığı bilinmektedir.

Bu eserin çeşitli kütüphanelerde dağınık hâlde pek çok nüshası vardır. Tam nüshaları ile kısmen eksik olan bazı nüshaları Topkapı Sarayı Müzesi (III. Ahmet) ve Beyazıt Devlet (Veliyyüddin Efendi) Kütüphanelerinde bulunmaktadır (Tomar, 2000, s. 26). Şükrî'nin kitabında belirttiği eserin nüshaları şunlardır: 1. nüsha: 19 ciltten oluşan, III. Ahmet el yazma nüshasından fotokopi çektilen, Kahire- El Yazma Eserler Enstitüsü'nde mikrofilm şeklinde muhafaza edilen nüsha, 2. nüsha: 69 ciltten oluşan, Veliyyüddin Efendi el yazma nüshasından fotokopi çektilen, Kahire- Dârü'l-Kütüb Kütüphanesi'nde mikrofilm şeklinde muhafaza edilen nüsha, 3. nüsha: 28 ciltten oluşan, M. 1358 yılında yazılan Kahire- Dârü'l-Kütüb Kütüphanesi'nde muhafaza edilen nüshadır. Bu nüshaların yanı sıra farklı yerlerde dağınık hâlde nüshalar da vardır. Paris Millî Kütüphanesi'nde

birkaç bölüm, Kahire- Dârü'l-Kütüb Kütüphanesi'nde M. 1873 yılında yazılan 6 cilt, el-Ezher Kütüphanesi'nde 3 bölüm, Türkiye- Helebî Abdullah Kütüphanesi'nde eserin 2. bölümü, Süleymaniye Kütüphanesi'nde 6 bölüm, Astana- Es'ad Efendi Kütüphanesi'nde birkaç bölüm, Belgrad-Şarkiyat Çalışmaları Enstitüsü'nde birkaç bölüm bulunmaktadır (2002, s. 9-10).

Hiz. Âdem döneminden başlayarak H. 850 yılına kadarki olayların anlatıldığı bu eser iki bölüm olarak değerlendirilmektedir. Birinci bölümde dünyanın yaratılışı, coğrafyası, peygamberler tarihi, eski Mısır, İran, Yunan ve Arap tarihiyle hicrete kadar gelen İslâm tarihinden bahsedilir. İkinci bölümde ise olaylar hicretten itibaren kronolojik olarak düzenlenmiş ve Hiz. Peygamber'in hayatı, Hulefa-yi Raşidîn, Emevîler ve Abbâsiler dönemi sırayla Moğol istilası ve Memlûk dönemine kadar anlatılmış; Mısır, Suriye, İran ve Maverâünnehir'de kurulan İslâm devletleri hakkında bilgi verilmiştir.

El-Aynî, tarihin belli bir dönemini işleyen tarihçiler gibi sıradan bir tarihçi değildi; bu asırda yaşayan çoğu Müslüman tarihçiler gibi ansiklopedik bir alimdi. Kitabında sunduğu bilgiler bütün insanlık tarihini kapsayan bir bakış mahiyetindedir (Mahmud, 2010, s. 17). O, sadece olaylar ve haberleri kaydetmekle yetinmemiş; verdiği bilgileri yorumlamış ve eleştirmiştir. Söz konusu eser, yazarının devlette büyük mevkilere getirildiği, Memlûk döneminde gerçekleşen bazı olaylara kendisi tanık olduğu için Memlûk dönemini kapsayan en önemli eserlerden biridir. Çünkü mesela diğer tarih kitaplarına göre Moğollar ile yapılan mücadele hakkında daha ayrıntılı bilgiler verilmiştir. Memlûk dönemi ile ilgili bilgilerin yanında Anadolu coğrafyası hakkında da bilgi verilmiştir. Bu eser sadece söz konusu dönem için değil, İslâm tarihi alanında kaleme alınmış olan en önemli eserlerden biri sayılmaktadır.

Kitabın incelemeye esas alınan nüshası

Çalışmamızda eserin Beyazıt Yazma Eser Kütüphanesi, Veliyyüddin Efendi, No. 2374-2396 (23 Cilt)'da kayıtlı nüshası esas alınmıştır. Bu nüsha aşağıda kısaca tanıtılmıştır.

İstinsah Tarihi: Hicri 891-898 arası.

1. Cilt 395 varak: Âlemlerin yaratılışından Hiz. İbrahim dönemine kadar
2. Cilt 383 varak: Hiz. İbrahim döneminden Hiz. Meryem'e kadar
3. Cilt 175 varak: Hiz. İsa döneminden Kureyş'e kadar
4. Cilt 140 varak: Hicri 5'ten Hiz. Ebu Bekir'in hilâfet dönemine kadar
5. Cilt 297 varak: Hiz. Ebu Bekir'in hilâfet döneminden hicri 20'ye kadar
6. Cilt 293 varak: Hicri 20'den 24'e kadar
7. Cilt 290 varak: Hicri 24'ten 38'e kadar
8. Cilt 261 varak: Hicri 39'dan 60'a kadar
9. Cilt 268 varak: Hicri 61'den 126'ya kadar
10. Cilt 286 varak: Hicri 127'den 150'ye kadar
11. Cilt 210 varak: Hicri 151'den 203'e kadar (204-225 yılları arası olan olaylar eksiktir)
12. Cilt 268 varak: Hicri 226'dan 279'a kadar
13. Cilt 254 varak: Hicri 280'den 330'a kadar
14. Cilt 428 varak: Hicri 331'den 430'a kadar

15. Cilt 433 varak: Hicri 431' den 520'ye kadar
16. Cilt 327 varak: Hicri 521' den 578'e kadar
17. Cilt 220 varak: Hicri 579' dan 620'ye kadar
18. Cilt 363 varak: Hicri 621' den 688'e kadar
19. Cilt 198 varak: Hicri 689' dan 707'ye kadar
20. Cilt 234 varak: Hicri 708' den 712'ye kadar
21. Cilt 243 varak: Hicri 712' den 724'e kadar
22. Cilt 238 varak: Hicri 725' ten 798'e kadar
23. Cilt 387 varak: Hicri 799' dan 850'e kadar

İkdü'l-Cumân Kitabındaki Şiirlerde Türk Etnonimi

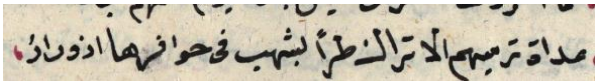
Eserin tamamında Türk unsurunu ifade eden 10 farklı ibarenin, toplamda 1028 kez geçtiği tespit edilmiştir:

- Türk* "Türkler" 409 kere
- Etrāk* "Türkler" 385 kere
- et-Türki* "soyadı, göbek adı olarak" 114 kere
- Türki* "Türk" 70 kere
- Türki* "Türkçe, Türk dili" 28 kere
- Türkiyye* "Türk kızı" 13 kere
- ed-Devlet'üt-Türkiyye* "Türk Devleti" 6 kere
- Türkiyyāt* "Türk kızları" 1 kere
- Türkiyyān* "iki Türk" 1 kere
- et-Tā'ifa et-Türkiyye* "Türk tayfası" 1 kere

Bunlardan 20'si kitaptaki çeşitli şiir parçalarında geçmektedir. Aşağıda Türk unsuru geçen söz konusu şiir parçaları verilmektedir.

1) Şair: Muhammed ibn Hâlıfe es-Sünbüsi

Fahrüddevele ibn Cehir ve ibn Marvan ile Şerefüdevle arasında çıkan savaş sırasında Sultan'ın askerleri, Arapların evlerini ele geçirerek mallarını ganimet olarak alıp kadınlarını esir edince Seyfüdevle Sadaka ibn Manşür ibn Mezid, para vererek Uğayl oğullarını, kadınlarını ve çocuklarını özgür bıraktırmış ve memleketlerine göndermiştir. Bu yaptığı iyilik için şairler onu övmüşlerdir.

14. Cilt: 372/11	
 <p>غداة ترميهم الأتراك طراً بشهب في حوافلها ازورار</p>	<p>Gadätü termihim el-Etrākü Tarren Bi-Şühubin fi Havaşiriha ezvirār</p>

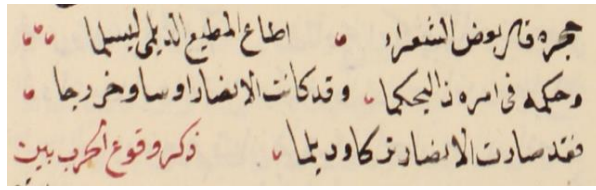
Türklerin (**el-Etrākü**), akan yıldızlar gibi kalabalık bir ordu ile onlara saldırdığı gün.

2-3) Şair: Bilinmeyen

Mu'üzü'd-devle hilafeti ele geçirince, ona itaat edenleri kendine yakın tutmuştur. Bu olaya devir şairlerinden biri şu şiiri yazmıştır:

15. Cilt: 31/14

15. Cilt: 278/6

وقد كانت الأنصار أوسًا وخزرجًا
فقد صارت الأنصار تركًا وديلمًا

ve kaçad kânet el-Enşârü Avsen ve
Hızrecen

Fe kaçad şâret el-Enşârü **Türken** ve
Deylemen

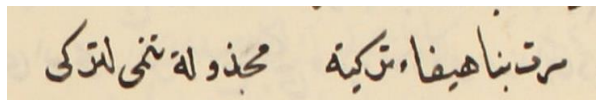
Ensâr¹ önce Avs ve Hazrec² idi,

Şimdi ensâr Türk (**Türken**) ve Deylemli oldu.

4-5) Şair: İbn Fâris el-Lağavî ebu el-Hüseyin Ahmed ibn Zekeriyye ibn Fâris er-Râzî el-Lağavî

Bu şairin hayatı ve ölümü anlatılırken şiirlerinden şu parça örnek verilmiştir.

15. Cilt: 344/5

مرت بنا هيفاء تركية
مجدولة تنمي لتركي

Marret binā hayfā' u **Türkiyye**

Mecdületü tünmā li **Türkī**

Bir Türk'e (**Türkī**) mensup, saçlarını örmüş, ince belli bir Türk kızı (**Türkiyye**) önümüzden geçti.

6) Şair: el-'Arqala

Şirkuh, H. 562 yılında bin asker beraberliğinde yeğeni Salahattin ibn Yûsuf ibn Eyyûb ile Mısır'a gitmiştir. Bu olaya şair şu şiiri yazmıştır.

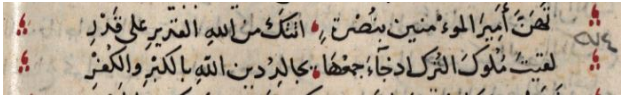
¹ Ensâr: Mekke'den Medine'ye Hz. Peygamber ile birlikte göç eden muhacirlere yardım eden Medineli Müslümanlar.

² Evs ve Hazrec kabileleri: Medine'de yaşayan iki akraba Arap kabilesi. İslâmiyet'in başlangıcında üstlendikleri mühim rol sebebi ile Ensar unvanı ile şereflendirilmişlerdi.

16. Cilt 392/5	
 <p>أقول والأتراك قد ازمنت مصر إلى حرب الأعراب رب كما ملكتها يوسف الصديق من أولاد يعقوب ملكها من عصرنا يوسف الصادق من أولاد أيوب</p>	<p>Akülu ve el-Etrākü kad ezme'et Mışru ile Ḥarbi el-E'arīb</p> <p>Rabbî kemā mellektehā Yusuf aş-Şiddik min evlādi Ya'küb</p> <p>Mellikhā min 'aşrinā Yūsuf aş-Şadık min evlādi Eyyüb</p>
<p>Türklerin (el-Etrākü) bedevilerle savaşmak için Mısır'a geldiklerinde söylüyorum ki</p> <p>Ya Rabbî Yaküp oğullarından olan Yûsuf es-Siddik'i Mısır'a hükmettiği gibi</p> <p>Bu devirde Eyyüb oğullarından sadık olan Yûsuf'u da Mısır'a hükmettir!</p>	

7) Şair: Kerek hâkimi olan el-Melikü'n-Nâsır Davūd

H. 643 yılında Tatarların yolda bulduklarını gasbederek Bağdat'a doğru gidip şehrin dış kısmına kadar vardıklarında Halife Müsta'sım-Billāh'ın askerleri onlarla buluşmaya hazırlanmıştı. Gece olunca Tatarlar ateş yakarak geri çekilmiş ve onlardan şehrin dış kısmında hiç kimse kalmamıştır. Kerek hâkimi olan el-Melikü'n-Nâsır Davūd, Halife'yi tebrik etmek için bu şiir söylemiştir.

18. Cilt 274/7	
 <p>تهن أمير المؤمنين بنصرة = أنتك من الله القدير على قدر لقيت ملوك الترك إذ جاء جمعها = يجالدين الله بالكبر والكفر</p>	<p>Tehenne emîre'l-mü'minîni bi nusretin; etetke min Allahi el-ğadiri 'ala ğadri</p> <p>Lağiyte mülûke't-Türki iz cā'e cem'ühā; Yücālidü dine Allahi bi'l-kibri ve el-küfri</p>
<p>Ey Emîrü'l-Mü'minîn! kadir olan Allah'tan sana gelen hak ettiğin zafer için sevin!</p> <p>Allah'ın dinine kibir ve kâfirlik ile karşı çıktıkları zaman Türk (Türki) kralları³ ile savaştın.</p>	

8-9) Şair: Şehabeddin ebu Şāma

el-Melik el-Muzaffer Kutuz'un Tatarları yenerek Dımaşk'a gittiğinde bu zafer için şairler ona şiir söylemiştir.

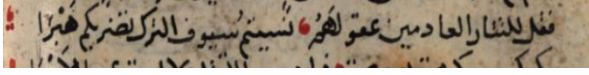
18. Cilt 434/12
18. Cilt 436/6

³ Bu beyitteki "Türk kralları" ifadesinin Tatarlara (Moğollara) işaret ettiği anlaşılmaktadır.

 <p>غلب النار على البلاد فجاءهم = من مصر تركي يوجد بنفسه بالشام بددهم وفرق شملهم = لكل شيء آفة من جنسه</p>	<p>Galebe et-Tatarü 'ala el-bilād fe cā'ehüm; min Mıṣrı Türkī yecüdü bi nefsihi</p> <p>Bi'l-Şāmi beddedehüm ve ferrağa şemlehüm; li külli şey'in āfetü min cinsihi</p>
<p>Tatarlar memleketlere saldırınca Mısır'dan kendisini feda eden bir Türk (Türkī) geldi. Şam'da yenerek onları dağıttı, muhakkak ki her şey kendi türünden bir zarar görecektir⁴.</p>	

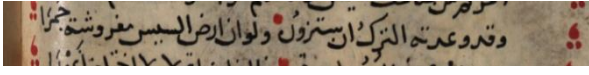
10) Şair: Kadı Muhyeddîn Abdullah ibn Abdulzahir

H. 680 yılında es-Sultan el-Melikü'l-Manşür Qalavun'un Dımaşk'a döndüğünde şairler Tatarlar (Moğollar) ile savaşında gösterdiği kahramanlık için kendisine övgü şiirleri söylemişlerdir.

<p>18. Cilt 680/4</p>	
 <p>فقل للنار العاديين عقولهم نسيتم سيوف الترك تضربكم هيرا</p>	<p>fe qul li'l-Tatār el-'ādimin 'uqūlehüm Nesitüm süyufe't-Türki tedrabkum habren</p>
<p>Aklını yitirmiş olan Tatarlara (Moğollara) söyle ki sizi keserek vuran Türklerin (Türki) kılıçlarını unutmuşsunuzdur.</p>	

11) Şair: Kadı Muhyeddîn Abdullah ibn Abdulzahir

Aynı kasideden başka bir beyit.

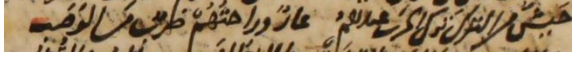
<p>18. Cilt 680/19</p>	
 <p>وقد وعدته الترك ان ستزوره ولو ان ارض السيس مفروشة جمرًا</p>	<p>ve qad va'adethü et-Türk en setezürähü ve lev enne arḍa's-Sīs mefrüşetü cemren</p>
<p>Türkler (et-Türk), Sis⁵ toprakları közlerle kaplanmış olsa bile onun ziyaretine geleceklerine ona söz verdiler.</p>	

12) Şair: Şehabeddin Mahmud

⁴ Şair, şiirin ikinci beytinin ikinci mısrası ile Tatarların, onları yenen kişi ile aynı ırktan (Türk) geldiklerini belirtmektedir.

⁵ Sis: Yer adı. Günümüzde Adana'ya bağlı Kozan ilçesi.

H. 690 yılında şairler, es-Sultan el-Melikü'l-Eşref Şalaḥeddin Ḥalil ibn el-Melikü'l-Manşür Ḳalavun'un birçok kale fethettiği için kendisini öven şiirler yazmışlardır.

19. Cilt 26/17	
	Ceyşün min et-Türki terkü el-ḥarbi 'indehüm 'ären ve rāḥathüm ḍarḅun min el-vaşabi
جيش من الترك ترك الحرب عندهم عاز وراحتهم ضرب من الوصب	
Bir Türk (et-Türki) ordusu ki onlar için savaşın bırakılması ayıptır ve gevşeklik göstermek bir hastalık türüdür.	

13) Şair: bilinmeyen

H. 691 yılında es-Sultan el-Melikü'l-Eşref Şalaḥeddin Ḥalil ibn el-Melikü'l-Manşür Ḳalavun, el-Müslimûn el-Eşrefiyye Kalesi'ni ele geçirdiğinde ilk olarak kalenin naipliğini teklif ettiği İzzeddin el-Musulî teklifi reddedince onu hapse atmış, bundan sonra kaleye naip olarak Cemâleddin Akşî'yı ilan etmiştir. Bu olay üzerine şu şiir söylenmiştir.

19. Cilt 43/19	
	ve ḳad şırte tedî bî'l-ḥalileyn daimân Ḥalil ilâh el-'arşi ve'l-baṭal et-Türki
وقد صرت تدعي بالخليلين دائماً خليل إله العرش والبطال الترك	
Sürekli İki Halil için dua eder oldun; Allah (Arş'in ilâhı)'ın Halil'i ⁶ ve Türk (et-Türki) kahramanı (Biri Allah'ın Halil'i diğeri Türk kahramanı olmak üzere sürekli iki Halil için dua eder oldun)	

14) Şair: Kadı 'Alâeddin ibn Abdulzahir

H. 702 yılında Şaḳḳab savaşında Moğolları yenerek kahramanlık gösteren es-Sultan en-Nâsir Muhammed ibn Ḳalavun'u övmek amacıyla söylenen şiirler.

19. Cilt 302/29	
	Re'a Allahu yevme yevme'l-Merci li'l- Türki enfüsen
رعى الله يوم المرج للترك أنفساً تدرعت الإقدام والبأس والصبرا	Tederra 'at el-iḳdâme ve'l-be'se ve'ş- şabra

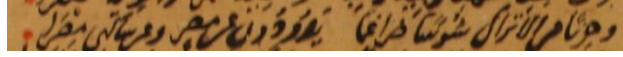
⁶ Halil: Hz. İbrahim.

Allah, cesur, kuvvetli ve sabırlı Türkleri (**Türki**) Merc Günü'nde⁷ korudu.

15) Şair: Kadı 'Alâeddin ibn Abdulzahir

Aynı kasideden başka bir beyit şudur.

19. Cilt 303/8

وحزبًا من الأتراك شوسًا ضراغماً
يذودون عن مصر وعن ساكني مصر

ve hizben min **el-Etrāk** şevsen
darāğimen

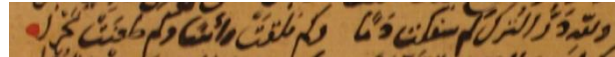
Yezūdūne 'an Mışrı ve 'an sākini Mışra

Cesur aslanlar gibi Türklerden (**el-Etrāk**) bir cemaat, Mısır'ı ve Mısır'da yaşayanları koruyorlar.

16) Şair: Kadı 'Alâeddin ibn Abdulzahir

Aynı kasideden başka bir beyit.

19. Cilt 303/12

ولله در الترك كم سفكت دماً
وكم فلقنت رأساً وكم طعنت نحرًا

ve li'llāhi dūrre't-**Türki** kem sefeket
demmen

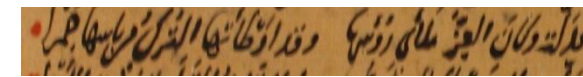
ve kem falaqat ra'sen ve kem ta'anat
nahren

Türklerin (**et-Türki**) yaptıkları iyilik Allah içindir; ne kadar kan döktüler, kaç başı ikiye böldüler, kaç boynu vurdularsa!

17) Şair: Kadı 'Alâeddin ibn Abdulzahir

Aynı kasideden başka bir beyit.

19. Cilt 303/15

فذلقت وكان العز ملء روؤسها = وقد أوطأتها الترك من بأسها
جمراً

fe züllet ve kân el-'izzü mil' rü'üşehā

ve qad avṭa'athā **et-Türkü** min be'sihā
cemren

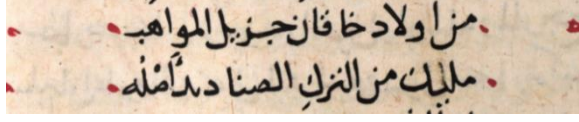
Ululuk sahibi olanlar zelil oldu

Kuvvetli Türkler (**et-Türkü**) onları közlerin üzerine bastırdı (yürüttü).

18) Şair: Karasunkur

⁷ Şakhab Savaşı adıyla da bilinen Mercu's-Suffer Savaşı'na işaret edilmektedir.

H. 711 yılında Karasunkur'un Şam'dan ayrılırken söylediği şiir.

20. Cilt 343/ 17	
 <p>من اولاد خاقان جزيل المواهب ملك من الترك الصناديد اصله</p>	<p>min evlâdi Hâkân cezilü'l-mevâhib Melikü min et-Türki aş-şanâdîd aşluhu</p>
<p>Hakan oğullarındandır yetenekleri çoktur. Cesur Türklerden (et-Türki) gelen köklü bir kraldır.</p>	

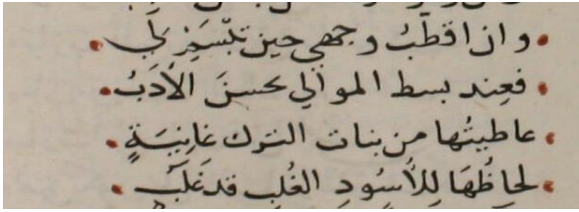
19) Şair: Sirâceddin Abdullatîf ibn Raşîd ibn Muhammed et-Tikritî

Şairin Hz. Muhammed'e yazdığı na'ttan:

20. Cilt 465/17	
 <p>يا سيّد العرب العربيا، قاطبة وأشرف الخلق من عرب وأتراك</p>	<p>Yâ seyyide'l-'Arabi'l-'arbâ'i kâṭṭibaten ve eşrefe'l-ḥalki min 'Arabin ve Etrāk</p>
<p>Ey bütün köklü Arapların beyi! Ey Arap ve Türklerin (Etrāk) en şereflişi (âdemoğlunun ulusu)!</p>	

20) Şair: Sadreddin ebu Abdullah Muhammed ibn Zeyneddin ibn 'ömer ibn Mekki
ibn Abdulsamed el-Osmânî (ibn el-Vakîl)

Şairin hayatı anlatılırken şiirlerinden örnek verilmiştir.

21. Cilt 79/17	
 <p>وان أقطب وجهي حين تبسم لي فعند بسط الموالي حسن الأدب عاطيتها من بنات الترك غانية لحافظها للأسود الغلب قد غلب</p>	<p>ve en uḳaṭṭıbu vechî ḥıne tebsimü lî fe 'inde bastü'l-mevâlî yühşen el-edeb 'âṭaytuhâ min benâti't-Türki gâniyetin Lihâzuhâ li'l-usüdi'l-gulbi ḳad galebe</p>
<p>وأن أقطب وجهي حين تبسم لي فعند بسط الموالي يحسن الأدب عاطيتها من بنات الترك غانية</p>	

لحاظها للأسود الغلب قد غلب
Bana gülümseyince surat asıyorum, köleler gösterilince edebli olmak gerekir. Gözleri güçlü aslanları yıkan Türk (Türki) kızlarından güzel birini ona verdim.

Değerlendirme ve Sonuç

Eserde Türk etnonimi “Türk” karşılığında **Türki**, çoğulu için **Etrāk** ve **Türk**, “Türk kızı” karşılığında **Türkiyye** olmak üzere 4 farklı biçimde kullanılmıştır. Öte yandan 7. örnekte olduğu gibi **Türk** etnonimi Tatarları (Moğollar) ifade etmek için de kullanılmıştır.

Türk etnonimi Türk anlamıyla şiirlerin hepsinde (Moğollar ve Tatarlar için kullanıldığı yerler hariç) olumlu anlam ve bağlamlarda kullanılmıştır. Aşağıda İkdü'l-Cümân kitabındaki şiir parçalarında geçen Türk etnoniminin hangi anlam ve bağlamlarda kullanıldığı örneklerle açıklanmaktadır:

- 2. ve 3. örneklerde Türkler Hz. Peygamber ile birlikte Medine'ye hicret eden Müslümanlara yardım eden Medineli Müslümanlar olan Ensar'a benzetilmiştir: “*Ensār önce Avs ve Hazrec idi, Şimdi ensār Türk ve Deylemliler oldu.*”
- 8. ve 9. örneklerde Moğol saldırısını savuşturan Türkler övülürken aynı şiirde Tatarların Türkler karşısında yenildiği belirtilerek, iki halkın aynı soydan geldiğine gönderme yapılmıştır: “*Tatar, memleketlere saldırınca Mısır'dan kendisini feda eden bir Türk geldi, Şam'da yenerek onları dağıttı, muhakkak ki her şey kendi türünden bir zarar görecektir.*”
- 10. örnekte Tatarlar (Moğollar) aşağılanarak onların savaşta Türklerin kılıçlarıyla kesilerek öldükleri vurgulanmıştır: “*Aklını yitirmiş olan Tatarlara (Moğollara) söyle ki sizi keserek vuran Türklerin kılıçlarını unutmuşsunuzdur.*”
- 12. örnekte Türklerin cengâverliği, onlar için savaştan kaçılmasının ayıp sayıldığı vurgulanarak övülmektedir: “*Bir Türk ordusu ki onlar için savaşın bırakılması ayıptır ve dinlenmek bir hastalık türüdür.*”
- 13. örnekte Türkler, Allah'ın Halili olarak bilinen Hz. İbrahim kadar duaya layık görülür: “*Sürekli iki Halil için dua eder oldun; Allah'ın Halil'i ve Türk kahramanı.*”
- 14. örnekte Moğollara karşı Merc savaşında galip gelen Türkleri Allah'ın koruduğu ifade edilmiştir: “*Allah, cesur, kuvvetli ve sabırlı Türkleri Merc Günü'nde korudu.*”
- 15. örnekte Türklerin Mısır'ı ve Mısır'da yaşayanları koruduğu belirtilmiştir: “*Cesur aslanlar gibi Türklerden bir cemaat, Mısır'ı ve Mısır'da yaşayanları koruyorlar.*”
- 16. örnekte Türklerin kan dökmesinin Allah için olduğu vurgulanmıştır: “*Türklerin yaptıkları iyilik Allah içindir; ne kadar kan döktüler, kaç başı ikiye böldüler, kaç boynu vurdularsa!*”
- 17. örnekte Moğollar'ın büyük ve güçlü bir orduya sahip oldukları hâlde Türklerin kahramanlık göstererek onları yendikleri vurgulanmıştır: “*Ululuk sahibi olanlar zelil oldu, kuvvetli Türkler onları közlerin üzerine bastırdı (yürüttü).*”
- 18. örnekte Türkler cesur sıfatıyla anılmıştır: “*Hakan oğullarındandır yetenekleri çoktur. Cesur Türklerden (et-Türki) gelen köklü bir kraldır.*”

- 20. örnekte Türk kızlarının güzelliği, bakışlarıyla aslanları yıkan benzetmesiyle ifade edilmiştir: “Gözleri güçlü aslanları yıkan Türk (**Türki**) kızlarından güzel birini ona verdim.”

Sonuç olarak Türkler, İkdü'l-Cumân adlı büyük tarih kitabında yer alan şiirlerin hepsinde (Moğollar için kullanıldığı yerler hariç) olumlu anlam ve çağrışımlarla; özellikle savaşlarda cesaretleri ile ön plana çıkarılmış, Arapların ve Mısır'ın koruyucuları olarak görülmüş, Hz. İbrahim ve Ensar ile birlikte anılmıştır. Türk kızları da güzellikleri ile öne çıkarılmıştır.

Türk etnonimini ifade eden unsurlar, söz konusu eserde sadece şiir parçalarında değil, başka yerlerde de kullanılmıştır. Bu çalışmada, eserin tamamında Türk unsurunu ifade eden ve toplam 1028 kez geçtiği tespit edilen 10 farklı ibareden sadece şiir parçalarında geçen örnekler incelenmiştir. Eserin tamamının incelendiğinde Türk etnoniminin başka hangi anlam ve çağrışımlarla kullanıldığı ortaya konabilecektir.

Kaynakça

- Amin, M. M. (2010). *İkdü'l-Cumân fi Târîhi Ehli'z-Zamân: 'Asr Salatîn el-Memâlîk I*. Kahire: Dârü'l-Kütüb ve el-Vasa'ik el-Kavmiyye.
- el-Aynî, B. (istinsah tarihi 891-898 arası). *İkdü'l-Cumân fi Târîhi Ehli'z-Zamân*. Beyazıt Yazma Eser Kütüphanesi, Veliyyüddin Efendi, No. 2388.
- Koçkuzu, A. O. (1991). Aynî, Bedreddin. *TDV İslam Ansiklopedisi* (C. 4, s. 271-272). İstanbul: TDV Yayınları.
- Mahmud, R. M. (2010). *İkdü'l-Cumân fi Tarihi Ehli'z-Zaman: el-'asr el-eyyûbî I* (İkinci Baskı). Kahire: Dârü'l-Kütüb ve el-Vasa'ik el-Kavmiyye.
- Şükri, İ. Ö. (2002). *es-Sultân Berkük Mü'sis Devleti'c-Cerākise min Hilâl Mahtût İkdü'l-Cumân fi Tarihi Ehli'z-Zaman li Bedreddin el-Aynî*. Kahire: Medbulî.
- Tomar, C. (2000). İkdü'l-Cümân. *TDV İslam Ansiklopedisi* (C. 22, s. 25-26). İstanbul: TDV Yayınları.